

معنویت، تفکر و علم در الگوی پیشرفت

ابراهیم نجفی^۱

چکیده

پیشرفت شگرف بشر در دوران طلایی و شکوفایی تمدن اسلامی، ماحصل دعوت و تشویق قرآن کریم به تفکر و علم جویی بود. یکی از جنبه‌های اعجاز قرآن، اعجاز علمی آن است که خداوند همواره در قرآن کریم آدمی را به تفکر و تعقل در آیات و نشانه‌های هستی تشویق کرده است. در اسلام یک ساعت تفکر عالمانه بهتر از هفتاد سال عبادت بدون تعقل است، پس علم و آگاهی یکی از مهم‌ترین ابزارهای است که آدمی با رعایت اصول و مبانی انسانی و اخلاقی می‌تواند به معرفت، خودشناسی و خداشناسی دست یابد. برای نیل به این مقصود کتاب‌ها همچون باغ‌هایی هستند که رسیدن به ایمان و آرامش از شیرین‌ترین میوه‌های این بوستان به شمار می‌آیند. با تفکر و تاملی عالمانه و کاشفانه در منابع علمی و دینی، که در اختیار بشر امروزی قرار دارد؛ می‌توان در راستای جامعه موفق و متکی به خود گام نهاد و کشتی بشری را به وادی امن ایمان، معرفت و خداشناسی هدایت کرد.

واژه‌های کلیدی: پیشرفت، اعجاز، قرآن، عبادت، آرامش، اختیار، جامعه، ایمان.

۱. مقدمه

دروازه پیشرفت به روی جوامعی که، توسط رهبران و مدیران خداشناس، عدالت خواه و عالم به علوم دینی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تاریخی اداره شود، گشوده شده است. نمونه موفق ولایت و هدایت بشری را می‌توان در دوران کوتاه حکومت داری امام علی (ع) مشاهده کرد که هدف ایشان در پذیرش زمامداری حکومت، برپایی عدالت بود؛ چنانچه ایشان در خطبه ۱۳۱ نهج البلاغه می‌فرماید: «و اگر خداوند از عالمان پیمانی سخت نگرفته بود که در برابر شکمبارگی ستمگر و گرسنگی ستم‌دیده هیچ آرام نگیرد، بی تأمل رشته حکومت را از دست می‌گذاشتم و پایانش را چون آغاز می‌انگاشتم و چون گذشته، خود را به کناری می‌کشیدم». همچنین در سیره حکومتی امیر مومنان شکل‌گیری جامعه

^۱ دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول، eb.najafi@yahoo.com، ۰۷۳۱

پویا و پیشرفته به استقامت و سلامت اخلاقی مردم نیز بستگی داشت. ایشان در خطبه ۲۱۶ نهج البلاغه فرمودند: «و والیان به صلاح و سامان نیابند مگر به راستی و درستی و استقامت مردمان».

۲. ارتباط تکمیلی دین و علم

دین اسلام به عنوان کامل‌ترین برنامه هدایت بشری، دین و علم را به عنوان دو حقیقت جدایی ناپذیر معرفی کرده و پرداختن به هر کدام بدون توجه به دیگری را عامل اصلی رکود و گرفتاری در گرداب پریشانی و بی‌ثباتی به حساب می‌آورد. رسیدن به خدانشناسی، اخلاقیات، علوم انسانی و مدیریتی جز با تفکر و تأمل دقیق در آیات قرآن و نشانه‌های طبیعت هستی و همچنین کشف و ترویج علوم گوناگون میسر نمی‌شود. جامعه بشری با توسل به آموزه‌های معنوی و علمی می‌تواند از رکود و سکون رهایی یابد و با استفاده از دو بال دین و علم سیر پیشرفت و تکامل را در پیش گیرد و به سرمنزل خودشناسی و خدانشناسی دست یابد. در چنین شرایطی گذر زمان، آمد و شد شب و روز چون دو اسب سیاه و سفید چارخانه، منزل به منزل کالسکه حیات بشر را در جاده پیشرفت و تکامل پیش می‌رانند.

در گذر اعصار فرزندگان و دانشمندان به اتفاق انسان را به کسب علم و دانش و همچنین بکارگیری آن در اصلاح نقصان و کاستی‌های خویش و جامعه دعوت کرده‌اند. رسول خدا - صلی الله علیه و آله - فرمودند: «عَلَيْكَ بِالْعِلْمِ فَإِنَّ الْعِلْمَ خَلِيلُ الْمُؤْمِنِ، وَالْجِلْمَ وَزِيرُهُ، وَالْعَقْلَ دَلِيلُهُ وَ... وَالصَّبْرَ أَمِيرُ جُنُودِهِ»^۱: بر تو باد به فراگیری علم، همانا که علم دوست مؤمن است و بردباری وزیر او و عقل راهنمایش و عمل سرپرست او و رفق و مدارا پدر او و ملایمت با دیگران برادر او و صبر، امیر سپاهیان او است».

مولای متقیان و امام عارفان حضرت علی بن ابیطالب (ع) در خطبه ۱۳۹ نهج البلاغه می‌فرمایند: «إِيهَا النَّاسُ لَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا لَا تَدْبِيرَ فِيهِ»^۲: ای مردم امور دنیا اگر بدون تدبیر و فکر انجام گیرد بدون خیر و نتیجه می‌باشد».

شایان ذکر است اگر کسب و کشف علوم با اهداف شوم غاصبانه و مغرضانه همراه باشد نه تنها جامعه از رسیدن به شکوفایی و پیشرفت باز می‌ماند بلکه با گذر زمان اساس و شالوده حکومتی سست شده و جامعه در مرداب نابودی و ورشکستگی فرو می‌رود.

۳. تأثیر تفکر و تعقل در خودشناسی و خدانشناسی فردی

این جهان از منظر قرآن به عنوان کتابی سرشار از اسرار، رموز و نشانه‌های الهی تشبیه شده است که به دست نویسنده ای‌ای حکیم، قادر و توانا تألیف گردیده و فقط او می‌تواند با حکمتش آن را اداره

^۱. نهج الفصاحه، حکمت ۱۹۶۱

^۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۳۹

کند. علم، جهان را مجموعه ای‌ای به هم پیوسته و منظم تعریف می‌کند که این پیوستگی و پیچیدگی همه بر پایه اصول و مفاهیمی ثابت و دقیق بنا شده‌اند و موجودات با تکیه بر این مفاهیم ثابت می‌توانند برای آینده خود برنامه ریزی کنند؛ به عبارتی دیگر عالم آفرینش بر پایه اتقان و نظم دقیقی استوار است و دانش‌های امروز نقش مهمی در شناخت نظم آفرینش دارند.

قرآن کریم به عنوان برنامه کامل زندگی بشری، همواره انسان را به تفکر و شناسایی عناصر پیرامون بشری دعوت کرده است؛ خداوند در آیه ۸۲ از سوره نساء می‌فرماید: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا^۱: آیا درباره قرآن نمی‌اندیشند؟! اگر از سوی غیر خدا بود، اختلاف فراوانی در آن می‌یافتند». بشر با شناخت دقیق پیرامون خویش به این نتیجه می‌رسد که خالق این جهان آفریدگاری توانا و قادر است و با حکمت و درایت خویش این جهان را آفریده و اداره می‌کند.

بسیاری از دانشمندان و فلاسفه مقصود مسیر دانش را گام نهادن به وادی خداشناسی و آرامش تعبیر نموده‌اند و با این استدلال که این جهان اتفاقی و بدون برنامه ریزی قبلی بوجود نیامده، آفریدگار این جهان را عالم به سایر علوم، ناظم همه منظومه‌ها و مالک همه ملک‌ها می‌شناسند. در دوران شکوفایی تمدن اسلامی و دعوت قرآن به کشف علم و تفکر عالمانه و حکیمانه، میان علم و دین آشتی برقرار شد و مسلمانان با یک دست پرچم اسلام برافراشتند و با در دست داشتن مشعل علم و دانش، با صلابت و شجاعت گام در مسیر روشنایی گذاشته و به پیشرفت و تکامل دست یافتند.

۴. تأثیر معنویت و علم در پیشرفت جوامع

تاریخ زندگی مسلمین شاهد پیروزی‌های درخشانی در آغاز کار و شکست‌های تلخی به دنبال آن بوده است. با گسترش جهان اسلام و اندیشه‌های انسانی، در همه جا نور علم و آزادی حقیقی پاشیده شد و به دنبال آن جامعه و تمدن بشری به تکامل و پیشرفت دست یافتند، ولی با گذر زمان احکام اخلاقی و انسانی به انزوا کشیده شد، به دنبال آن راه دین و علم از هم جدا شد و بی‌تفاتی، انزوا و انحطاط جای خود را به آبادانی، فهم و آگاهی داد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ^۲: خداوند نعمتی را که بر قومی ارزانی داشت تغییر نمی‌دهد مگر اینکه با کفر و ناسپاسی خود قابلیت نعمت را از خود سلب کنند». این آیه برترین قانون حیات انسان‌ها و جوامع را بیان می‌کند و این حقیقت را روشن می‌کند که مکتب قرآن در زمینه حیات و پیشرفت جوامع از اصیل‌ترین و برترین مکتب‌هاست. این آیه بیانگر آن است که اگر افراد

^۱ سوره نساء، آیه ۸۲

^۲ سوره انفال، آیه ۵۳

جامعه به عدالت خواهی، اخلاقیات و آگاهی روی بیاورند، دروازه‌های شکوفایی به روی آن‌ها گشوده می‌شود و تمدن بشری در راه رسیدن به تکامل و پیشرفت گام برمی‌دارد؛ ولی اگر شرک و بی‌عدالتی جای خود را به ایمان و آگاهی افراد دهد جامعه در مسیر بی‌ثباتی و نابودی پیش می‌رود و معنویات به انزوا کشیده می‌شود.

۵. دعوت خداوند به مطالعه سرگذشت جوامع مختلف

قرآن کریم کراراً مردم را به سیر در ارض و آثار گذشتگان، سرزمین‌های ویران شده، کاخ‌های در هم شکسته، قبرهای در هم ریخته و استخوان‌های پوسیده مستکبران و ثروتمندان دعوت کرده است. مطالعه این آثار دل‌ها را بیدار کرده و چشم‌ها را بینا می‌کند و چنان طوفانی در دل و جان برپا می‌کند که انسان را از تکرار و ارتکاب گناه باز می‌دارد. شرک، ربا و اسراف موجب می‌شود که جامعه از مسیر سعادت و پیشرفت منحرف شده، و طغیان، آشوب و بی‌عدالتی بر جامعه حاکم می‌شود.

خداوند در آیه ۹۰ سوره نحل می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»^۱: خداوند به شما فرمان می‌دهد تا برای پدید آمدن جامعه‌ای صالح، با مردم با عدل و داد رفتار کنید و به آنان نیکی کنید و حق خویشاوند را به او بپردازید و شما را از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد. خدا به شما پند می‌دهد، باشد که دریابید که نیک بختی شما در به کار بستن این اندرزهاست». با رعایت معارف و اخلاقیات انسانی و با بکارگیری تجربیات علمی، می‌توان بدون هیچ شک و شبه‌ای انتظار جامعه‌ای صالح و سالم را داشت، جامعه‌ای که افراد مستعد و حقیقت‌جو، اداره و کنترل امور را بر عهده دارند و با رعایت اخلاقیات و معنویت جامعه را برای پرورش و تعامل افراد آماده سازند و با تکریم و مشورت با جوانان و نخبه‌های علمی، از درایت و تیزبینی آنان برای پیشرفت جامعه بهره‌جویند.

۶. برخی از ویژگی‌های جوامع عقب مانده و خودکامه از منظر قرآن

کسانی که نعمت‌ها و استعدادها را در راه حلال به کار نگیرند همواره مورد غضب پروردگار قرار می‌گیرند و دیری نمی‌پاید که جامعه را به دنبال سرنوشت خود به انزوا و بی‌ثباتی می‌کشانند. خداوند در قرآن مجید می‌فرماید: «... الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكُمُ...»^۲: کسانی که ربا می‌خورند، امور زندگی خود را بر پا نمی‌دارند مگر مانند برپاداشتن کسی که شیطان بر اثر تماس، او را آشفته کرده...». ربا موجب افزایش فاصله طبقاتی می‌گردد و به دنبال آن ثروتمند، ثروتمندتر و افراد نیازمند، نیازمند تر می‌شوند و نارضایتی، آشوب و

^۱ سوره نحل، آیه ۹۰

^۲ سوره بقره، آیه ۲۷۵

دلهره افراد جامعه را به دنبال دارد و جامعه از رسیدن به سرمنزل پیشرفت و آرامش باز می‌ماند. پیامبر بعد از معراج خود چنان نقل کرده است که: «هنگامی که به معراج رفتم دسته ای‌ای را دیدم به حدی شکم آن‌ها بزرگ بود که هر چه جدید می‌کردند برخیزند و راه روند برای آن‌ها ممکن نبود و پی در پی به زمین می‌خوردند، از جبرئیل پرسیدم این‌ها چه کسانی هستند و جرمشان چیست؟ جبرئیل گفت: اینان رباخواران هستند». پروردگار در قرآن، انفاق را عامل ثبات، رفع فواصل طبقاتی و شکوفایی جوامع معرفی می‌کند. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ^۱: حکایت کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند همچون حکایت دانه ای است که هفت خوشه برویاند که در هر خوشه ای‌ای ۱۰۰ دانه باشد». در گذر پیشرفت صنعتی و مادی که نصیب بشر امروزی شده، عده ای‌ای آن قدر ثروت اندوزی می‌کنند که حساب اموال و دارایی‌شان را نداشته و در قطبی دیگر عده ای‌ای فقیر و تهی دست‌اند که حتی توانایی رفع نیازهای ابتدایی خود را ندارند. جامعه ای‌ای که قسمتی از آن بر پایه غناء و ثروت و بخش دیگر آن فقر و گرسنگی باشد هرگز به سعادت نخواهد رسید و در چنین جامعه ای‌ای دلهره، اضطراب و تشویش به وقوع می‌پیوندد.

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «...الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَ لَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ^۲: کسانی را که زر و سیم می‌اندوزند و آن را در راه خدا خرج نمی‌کنند را به عذابی دردناک نوید ده». پول موجب گردش کامل و سریع تر چرخه مبادلات اقتصادی می‌گردد، کسانی که پول خود را به صورت گنجینه پنهان می‌کنند، نه تنها موجب رکود اقتصادی و زیان به منافع جامعه می‌شوند، بلکه عمل آن‌ها درست بر ضد فلسفه پیدایش پول بوده و موجب افزایش فاصله طبقاتی می‌گردد. در این آیه قرآن کریم به مسلمانان دستور می‌دهد که اموال خویش را در راه خدا و در راه بهره‌گیری بندگان خدا بکار اندازند و از اندوختن و ذخیره کردن به شدت بپرهیزند چرا که تأثیر مال اندوزی و ثروت اندوزی چیزی جز آشوب، نفاق و انحطاط جوامع نیست.

نتیجه گیری

انسان آگاهی که آیات قرآن را دریافت کرده و با معارف انسانی و علوم طبیعی آشنایی دارد، در قبال جهان طبیعت خود را مسئول می‌بیند و بی‌هیچ بهانه ای‌ای از ایفای وظایف خلیفه الهی، که همه انسان‌ها در مقام آدمیت بر عهده دارند، کوتاهی نمی‌کند. اگر سکان هدایت بشری به دست افراد آگاه و فرهیخته باشد، حکومت در چنین جوامعی به مفهوم مدیریت، مشارکت، هدایت و خدمت است و در

^۱. سوره انفاق، آیه ۲۶۱

^۲. سوره توبه، آیه ۳۴

سایه سار چنین حکومتی رفتارهای مدیریتی، مشارکتی، هدایتی و خدمتی رخ می‌دهد؛ همچنین اگر کنترل جامعه بشری به دست افراد خدانانسان، ظالم و ناهل باشد، حکومت به مفهوم سلطه، تجبر، تحکم و خودکامگی است و در چنین جامعه ای رفتارهای سلطه گرانه، مستبدانه، آمرانه و خودکامه ظهور می‌نماید. بدون هیچ شک و شبهه ای عاقبت ظلم، بی عدالتی و استعمارگری به سلب آرامش و آزادی ختم می‌شود؛ امید است که دین و علم به عنوان دو تکیه گاه مطمئن و قابل اعتماد موجب تربیت و پرورش آدمی گردد و به دنبال آن جامعه را به پیشرفت و تکامل برساند.

مراجع

- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۴). تفسیر نمونه جلد دوم. چاپ بیست و هشتم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۴). تفسیر نمونه جلد چهارم. چاپ بیست و نهم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۴). تفسیر نمونه جلد ششم. چاپ سی‌ام. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۴). تفسیر نمونه جلد یازدهم. چاپ بیست و پنجم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۴). تفسیر نمونه جلد پانزدهم. چاپ بیست و سوم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- علی بن ابی طالب، امام اول. (۱۳۸۶). نهج البلاغه. چاپ اول. ترجمه محمد دشتی. قم: انتشارات میراث ماندگار.
- محمد بن عبدالله. (۱۳۸۵). نهج الفصاحه. چاپ دوم. به کوشش دکتر علی شیروانی. قم: انتشارات دارالفکر.
- فغفور مغربی، حمید. (۱۳۸۶). "رابطه گزاره‌های قرآنی و گزاره‌های علمی". مجله قرآن و علم، شماره اول: ۳۵، ۳۶ و ۳۷.

